

Inhoudsopgave Oud Neis juni 2024 (2)

Titel	Auteur	Pagina
Colofon		2
Van de besturen		3
In memoriam Wim Schouten	John Mulder	4
Boek over Herveldse molen De Vink	Dini Huijbers	5
Het bezoek van tsaar Alexander I aan Hemmen in 1814	Edwin Hallers	7
Tachtig jaar bevrijding	Daan Viergever	13
Elise van Calcar en Hemmen	Annette Faber	15
Gezicht vanaf de Waal op de jamfabriek van Van Woerkom?	John Mulder	19
Boerderij de Steenenkamer in Herveld	Dini Huijbers	23
LEBO-herinneringen (vervolg)	Daan Viergever	31
Van alles van vroeger ...	Dini Huijbers	35
Sponsoren		36

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de besturen HKOSV en HKMB.

Colofon

Oud Neis is een gezamenlijke uitgave van de Historische Kring Oosterhout, Slijk-Ewijk, Valburg en omstreken en de Historische Kring Midden-Betuwe.

Samenstelling en redactie Oud Neis:

Redactie: Liesbeth Ruyten
Opmaak: Dini Huijbers
Omslag: Marlou Bervoets
Kopij aanleveren: oud.neis@kpnmail.nl

Historische Kring Oosterhout, Slijk-Ewijk, Valburg e.o.

Bestuur HKOSV:

John Mulder, voorzitter	Oosterhout
Dini Huijbers, secretaris	Slijk-Ewijk
Pieter Severijn, penningm.	Oosterhout
Marlou Bervoets	Lent
Rob Woldringh	Oosterhout
Ria Derksen	Oosterhout

Website HKOSV:

www.historischekringoosterhout.nl

Secretariaat HKOSV:

Dini Huijbers, 06 36 56 53 85
info@historischekringoosterhout.nl

Penningmeester HKOSV: Pieter Severijn

Banknr.: Banknr.: NL60 RABO 0139 8074 03

Bezoekadres HKOSV:

De Honsvoet 2, Oosterhout
Donderdag vanaf 20.00 uur

Historische Kring Midden-Betuwe

Bestuur HKMB:

Wim Huijbrechts, voorzitter	Andelst
Marie Elings, secretaris	Andelst
Ceciel Uitterhoeve, penningm.	Heteren
Anja van Rookhuijzen	Zetten
Dirk Rang	Zetten
Wim Florissen	Randwijk

Website HKMB:

www.hkmb.nl

Secretariaat HKMB:

Marie Elings, 06 22 45 22 90
info@hkmb.nl

Penningmeester HKMB:

Ceciel Uitterhoeve
Banknr.: NL10 INGB 0006 3342 31

Bezoekadres HKMB:

Schweitzerpark 2a, Zetten
Dinsdag en donderdag
van 10.00-12.00 uur

Van de besturen

Tijdens de algemene ledenvergadering van HKOSV op 19 maart is Ria Derksen uit Oosterhout na een jaartje proeflopen gekozen als bestuurslid. Secretaris Dini Huijbers, penningmeester Pieter Severijn en bestuurslid Marlou Bervoets hebben weer bijgetekend.

Dick Doeze-Jager heeft om privéredenen afscheid genomen als bestuurslid van HKMB. Wij danken hem hartelijk voor zijn inzet de afgelopen periode en wensen hem en Eppy, zijn vrouw, nog een mooie tijd samen. Wim Florissen uit Randwijk heeft enkele maanden bij ons meegelopen en zich verkiesbaar gesteld. Hij werd tijdens de algemene ledenvergadering van HKMB gekozen als nieuw bestuurslid. We hebben hem leren kennen als een harde werker, die zeker een goede aanwinst is voor ons bestuur. En dan is er nog een nieuw bestuurslid bijgekomen in de persoon van Dirk Rang, voormalig notaris te Zetten. Ook Dirk is tijdens de algemene ledenvergadering gekozen in ons bestuur. We zijn heel blij met zijn deskundige inbreng en weten zeker dat we daar op termijn ons voordeel mee zullen kunnen doen.

Eind mei hebben de vier gezamenlijke historische verenigingen in de gemeente Overbetuwe (HKMB, HKOSV, Historische Kring Driel en Marithaïme uit Elst) een uitgebreide brief gestuurd over het ontbreken van een inventarisatie van alle erfgoedcategorieën. Sinds 1 januari 2024 is er een nieuwe Omgevingswet van kracht. Volgens de definitie van cultureel erfgoed die daarin wordt gehanteerd, blijkt de gemeente Overbetuwe niet over zo'n inventarisatie te beschikken. Hierdoor kan de gemeente onmogelijk de juiste besluiten nemen over behoud van cultureel erfgoed. De verenigingen verzoeken de gemeente de inventarisatie in gang te zetten en beleid te ontwikkelen voor behoud van het Overbetuwse cultureel erfgoed. We houden u op de hoogte van de resultaten.

Het jumelagecomité Overbetuwe-Usingen organiseerde op 1 en 2 juni een bijeenkomst voor twintig Duitse gasten in het gemeentehuis van Overbetuwe. Burgemeester Patricia Hoytink-Roubos heette hen hartelijk welkom. John Mulder van HKOSV gaf daarna een presentatie over onze historische banden, die al teruggaan tot ver voor de Romeinse tijd en waarin de Rijn de grote verbindende factor was en is. De Duitse bus bracht hen via onze kronkelende, Betuwse wegen naar de Herveldse molen, waar Wim Huijbrechts klaarstond om de geschiedenis van de molen toe te lichten.

De Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven heeft recentelijk zijn subsidie van € 2000,- uitgekeerd aan de werkgroep die aan het molenboek heeft gewerkt. Dat geld is inmiddels doorgesluisd naar Stichting Molen de Vink, die alle kosten voor zijn rekening neemt en ook opdrachtgever was voor het schrijven van het boek. We wachten nog op de gelden van het Cultuurfonds. HKMB-lid Hans van der Lee werkt aan de verantwoording naar het Cultuurfonds. Dat blijkt nog een hele klus, maar we hebben alle vertrouwen in Hans.

Het is inmiddels algemeen bekend dat de Wanmolen in Zetten te zijner tijd grotendeels zal worden gesloopt, waarna er nieuwbouw zal worden gepleegd. Ook HKMB zal daarom tijdens de bouw moeten omzien naar een tijdelijke andere locatie. Marie Elings, onze secretaris, heeft contact gelegd met de Lammerts van Buerenschool en kreeg zowaar voor elkaar dat we daar een klaslokaal mogen gaan gebruiken tegen dezelfde condities als nu voor ons gelden in de bibliotheek. Dat is geweldig nieuws, want het bestuur zat een beetje met de handen in het haar over de vraag waar we heen moeten als er geen Wanmolen meer is. Opgelost dus. Nu nog met de gemeente in gesprek over de feitelijke verhuizing.

HKOSV ontving van Annie Janssen-Wolters het boek *Stamboom van familie Van Kempen* en de originele scriptie van dr. Jan Wolters over de geschiedenis van Oosterhout. Hartelijk dank hiervoor.

Een delegatie van het bestuur van HKMB heeft op 15 juni Anton Korthouwer gefeliciteerd met zijn jubileum aan de Oude School, waar hij en Celia ons steeds gastvrij ontvangen, en hem een passend cadeautje overhandigd.

In memoriam Wim schouten

Valburger in hart en nieren Wim Schouten overleed op 31 maart 1924 in een hospice te Rozendaal. Wim kwam op 28 januari 1937 op Bertha's hof in Valburg ter wereld. Hij groeide er op, ging er naar school, en kreeg verkering met Trees Copray uit Nijmegen, met wie hij in 1964 trouwde. Begin jaren tachtig nam Wim de Fiatgarage aan de Wageningsestraat in Andelst over van Merkus. Het verenigingsleven in Valburg had een goeie aan Wim. Hij was een verwoed bridger en gaf binnen en buiten Valburg talloze bridgecursussen. Hij was onder meer lid van carnavalsvereniging 't Blauwe Striekske en trad op als Knilles de Dreuge. Hij was medeorganisator van Valburg 1200 in 1993 en vanaf het begin lid van het jumelagecomité Valburg-Usingen. In 2000 werd hij ereburger van de stad Usingen. Wim was verder lid van de Lionsclub Midden-Betuwe en van HKOSV. Als we Oud Neis bij hem bezorgden, stond de koffie altijd klaar.

In 2022 gaf hij in eigen beheer *Het levensverhaal van Wim Schouten* uit. Wim Schouten werd 87 jaar.

Excursie

Leden van HKOSV en HKMB vertrokken op 28 mei met een bus van de Betuwe Express eerst naar kasteel Cannenburch in Vaassen. Alex Timmer, onze chauffeur, vertelde onderweg allerlei interessante wetenswaardigheden. In het koetshuis van het kasteel werden we onthaald met een kopje koffie en appelgebak. Daarna konden we onder leiding van gidsen in groepen het stijlvolle, van oorsprong middeleeuwse familiekasteel van binnen bekijken. We vervolgden onze tocht naar Garderen, waar we de lunch genoten. Op eigen gelegenheid wandelden we rond op het terrein van de beeldentuin. Er zijn meer dan tweehonderd sculpturen van zand, hout en beton en ze beelden een specifiek thema uit. Dit jaar was dat thema *boeken*. Later dronken we op het terras nog een drankje ter afsluiting. De dag vloog voorbij en voor we het wisten zaten we weer in de bus. Onderweg naar huis vertelde John Mulder over wat er zoal te zien is in het ons omringende landschap.

Keuken in kasteel Cannenburch

Zandsculptuur in Garderen

Ledenwisselingen

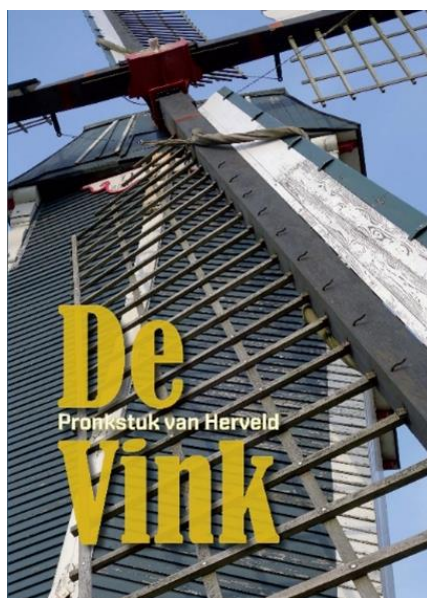
HKOSV betreurt het verlies van de heren W.T. Schouten (zie in memoriam hierboven) en W. Ras, en verwelkomt de volgende nieuwe leden: S. van den Brink, L. van Buuren, J. Chardon, P. Molenveld en G. Schilting.

De volgende personen zijn lid geworden van HKMB: D.J. Bakker, H. Bulten, P. Daams, J. Evers, I. den Hartog, T. Husman, G. Janssen, A. Penning, D. Pronk, H. Ruitenbeek, G. Tuinder, E. Veens en T. van Zeijl.

Boek over Herveldse molen De Vink

Dini Huijbers

Meer dan driehonderd jaar bepaalt molen De Vink het beeld bij de zuidelijke entree van Herveld. Dit door corona uitgestelde jubileum is op Nationale Molendag op 11 mei 2024 alsnog gevierd met de presentatie van een boek over de molen.

Omdat De Vink in zijn huidige vorm nu driehonderd jaar bestaat, heeft stichting Molen De Vink een team van experts van onze beide historische kringen gevraagd een diepgravend onderzoek te doen naar de geschiedenis ervan. Zij ontdekten onder meer dat er al in 1400 een molen gebouwd werd op de plaats waar nu De Vink staat. Het resultaat van het onderzoek is een ruim 200 pagina's tellend, prachtig geïllustreerd boek getiteld *De Vink, pronkstuk van Herveld*.

Het was een geslaagde bijeenkomst op 11 mei, mede door het prachtige lenteweer waardoor iedereen gezellig buiten kon zitten. Wim Huijbrechts bood het eerste exemplaar aan aan de burgemeester van Overbetuwe, Patricia Hoytink-Roubos. Daarbij vertelde hij kort wat over de geschiedenis van de

molen en hoe het boek tot stand is gekomen. Behalve van hemzelf staan er bijdragen in van Elly Janssen-van der Nat, John Mulder en Leo van Raamsdonk. Ook een aantal vrijwillige molenaars heeft hun belevenissen opgeschreven. Louis van de Geijn deed de eindredactie en Nus Tahitu zorgde voor de prachtige vormgeving.

Het boek beschrijft de geschiedenis van De Vink aan de hand van oude akten, bouwtechnische constructie, wie de eigenaren waren, waarom de molen juist daar gebouwd werd, welke boerderijen er hun graan lieten malen, en tegenslagen en rampspoed die het voortbestaan bedreigden.

Overhandiging boek aan burgemeester Patricia Hoytink-Roubos door Wim Huijbrechts

Stichting Molen De Vink heeft als taak om de molen ook in de toekomst te behouden. Deze opgave is op dit moment extra zwaar omdat er op korte termijn kostbare restauraties nodig zijn aan de constructie van de molen. Financiële steun is daarom bijzonder welkom. U kunt een bijdrage leveren door vriend van de molen te worden of het boek te kopen. Hieronder staat hoe u dat kunt doen.

Vriend van de molen

Als u vriend wilt worden, kunt u zelf bepalen welk bedrag u wilt doneren. U kunt uw bijdrage overmaken naar bankrekeningnummer NL 90 RABO 0195 2476 98 t.n.v. Stichting Molen De Vink. Meer informatie is te vinden op www.molendevink.nl.

Boek kopen

Voor vrienden van de molen en voor leden van HKMB en HKOSV kost het boek € 15,-. Niet-leden betalen € 19,95. Het boek is te koop via:

- www.molendevink.nl;
- Haico Krijnen (haico@mijndaglicht.nl);
- Wim Huijbrechts (wimhuyb@gmail.com);
- boekhandel Bruna (Herberts) in Elst;
- boekhandel Primera in Zetten;
- op zaterdag bij molen De Vink tussen 12.00 en 17.00 uur.

De opbrengst komt volledig ten goede aan molen De Vink.

Het bezoek van tsaar Alexander I aan Hemmen in 1814

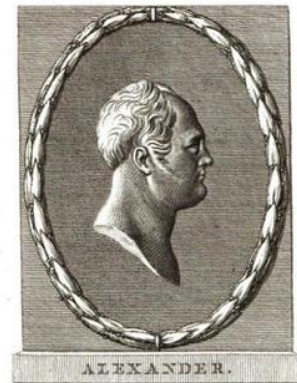
Edwin Hallers

Tsaar Alexander I Pavlovitsj Romanov van Rusland (1777-1825) maakte in 1814 na zijn overwinning op Napoleon een zegetocht door Nederland. Hij werd als held en bevrijder ontvangen. De tsaar bezocht ook de Betuwe en maakte een tussenstop in Hemmen. Over deze triomftocht van de Russische monarch is veel geschreven, maar de Betuwse etappe en de korte pauze in de heerlijkheid Hemmen blijven in de bekende bronnen onderbelicht. In het officiële verslag Alexander, keizer van Rusland in Holland en te Zaandam in 1814 van Jacobus Scheltema wordt Hemmen kort genoemd.

Tsaar Alexander I (geschilderd door Stepan Shchukin)

ALEXANDER,
KEIZER VAN RUSLAND,
IN
HOLLAND EN TE ZAANDAM,
in 1814.
DOOR
MR. JACOBUS SCHELTEMA,
Lid van het Instituut en de Maatschappijen
van wetenschap te Haarlem enz.
MET PLATEN.

Te AMSTERDAM, bij
HENDRIK GARTMAN.
MDCCXIV.

Titelpagina van het boek Alexander, keizer van Rusland in Holland en te Zaandam in 1814 door J. Scheltema

De bevrijder van Europa

Op 31 maart 1814, na de Zesde Coalitieoorlog tegen Napoleon, namen geallieerde legers uit Rusland, Oostenrijk en Pruisen Parijs in. Op 11 april ondertekende Napoleon Bonaparte de onvoorwaardelijke overgave van Frankrijk. Tsaar Alexander I van Rusland werd alom gezien als de grote overwinnaar en bevrijder van Europa. Hij wilde de bevrijde gebieden bezoeken. Te beginnen met de nieuwe staat der Nederlanden, bestuurd door de met hem bevriende soeverein vorst Willem I – op het Scheveningse strand teruggekeerd uit Engeland – die de eerste koning der Nederlanden uit het huis Oranje-Nassau zou worden. Zijn zoon Willem II zou later trouwen met een zus van Alexander, Anna Paulowna.

Koning Willem I, wijzend naar de Nederlandse grondwet (lithografie naar een schilderij van Joseph Paelinck)

De triomftocht

Op 30 juni 1814 kwam Alexander met zijn gevolg aan in het huidige Nederland. Hij stak de grens over bij Wernhout, op wat nu nog steeds de Napoleonsweg wordt genoemd. Daar was een ereboog geplaatst met de Hollandse driekleur en een schild met de tekst: "Aan Alexander den gezegenden. Hij heeft het menschedom verlost, hij heeft ons een vaderland weder gegeven."

Vervolgens reisde hij het land door, alom ontvangen door gouverneurs, bestuurders en ambtenaren met lange toespraken en huldeblijken in het Frans, een taal die de tsaar goed beheerste. Regelmatig nam Alexander het woord om de bevolking te bedanken voor de uitbundige ontvangst, waarna hem een luid gejuich ten deel viel. Overal stonden legeronderdelen, de landstorm en de gilden "naar de aloude gebruiken gewapend en opgesierd" de tsaar op te wachten. Er klonken kanonschoten, klokgelui en "muziek van het krijgsvolk". In de steden waren grote, uitbundige mensenmassa's op de been voor de tsaar. In die tijd was het niet ongebruikelijk dat stadsbesturen gratis bier taptten om de bevolking enthousiast te krijgen voor een hooggeplaatste bezoeker.

De tsaar voelde zich veilig en reisde in een halfopen rijtuig met een escorte die voor een internationaal vorst opvallend klein was: "Niets zag men van den angst en den vreeze, welke alleen aan despooten eigen is." Hij ging onder andere vergezeld door graaf Nikolaj Iljitsj Tolstoj, vader van de bekende schrijver. Opvallend genoeg was er niet veel bekend over de route die de tsaar volgde. Sommige dorpen hadden uitgepakt met versieringen en defilés, maar werden helaas niet aangedaan door de tsaar en zijn gevolg. In plaatsen waar hij wel verscheen, was dat vaak met grote vertraging. In Dordrecht stond de bevolking twee dagen langs de route te wachten voor de monarch voorbij kwam.

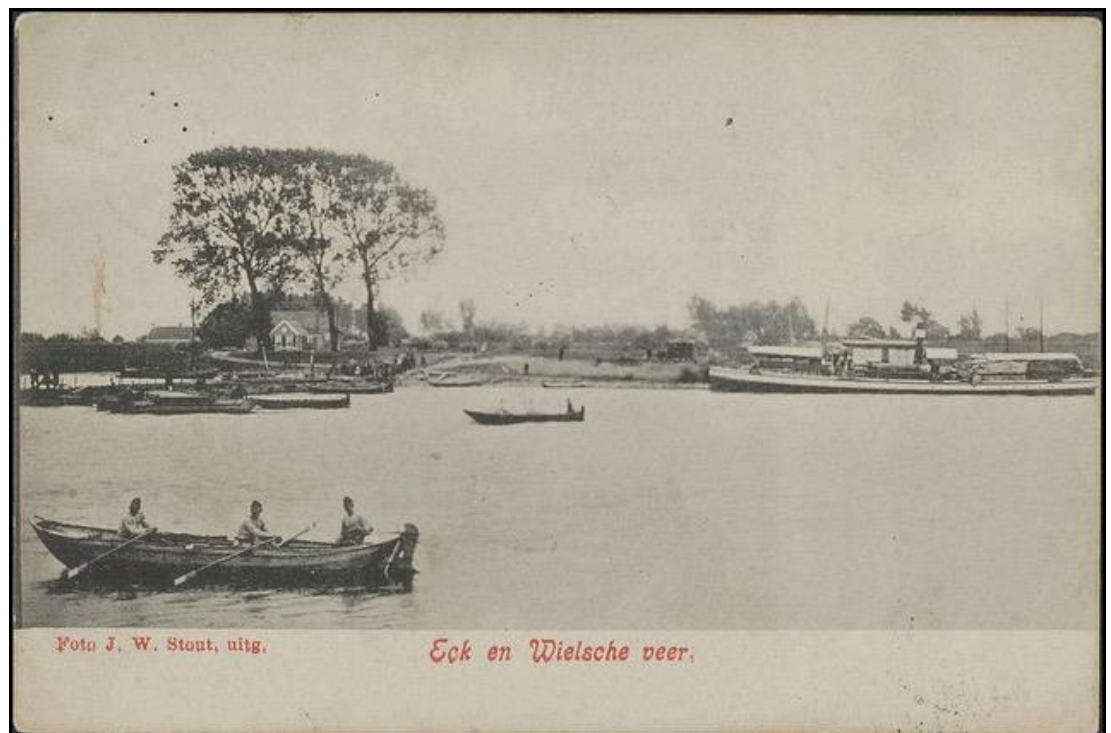
Op zaterdag 2 juli vormde de glorieuze intocht in Amsterdam het hoogtepunt van zijn bezoek. Langs uitzinnige toeschouwers trok het gezelschap naar het Paleis op de Dam, waar "Zijne Majesteit de Keizer zich met de Gemalin van onzen Vorst en den Erfprins op het

balcon vertoonde". De volgende dagen verbleef Alexander in Amsterdam en bezocht daar feestelijkheden en demonstraties. Op 3 juli bezocht hij het Czaar Peterhuisje in Zaandam, waar een van zijn voorvaderen kort had gewoond. Via Utrecht, waar het Muntwezen werd bezocht, reisde de tsaar richting Gelderland met als doel Nijmegen.

In de Betuwe

Op 5 juli 1814 stopte het tsarengeselschap bij Kasteel Amerongen, "alwaar een ontbijt in gereedheid was". Daarna koos Alexander ervoor om bij Eck met het Wielse Veer de Rijn over te steken, Gelderland in. Daar men vooraf niet wist of de tsaar ten zuiden (door de Betuwe) of ten noorden van de Rijn oostwaarts zou reizen, waren de plaatsen aan beide zijden van de rivier voorbereid op zijn komst. Zo waren Rhenen en Wageningen opgetuigd en klaar voor de ontvangst, maar het gezelschap kwam dus niet opdagen. Onverrichter zake werden de versierselen weer verwijderd; de tsaar reisde door de Betuwe.

Koning Willem I had kort hiervoor J.C.E. graaf van Lynden (1770-1825) benoemd tot de eerste gouverneur (nu commissaris van de Koning) van de provincie Gelderland. Omdat deze gouverneur een verlengstuk was van de monarchale macht en provinciale beslissingen kon tegenhouden, werd hij ook wel de "rijkspottenkijker" genoemd. Van Lynden stuurde civiel ingenieur Reijers met enkele arbeiders naar Eck en Wiel met een Arnhemse veerpont om die daar klaar te maken voor de keizerlijke overtocht. De oorspronkelijke Wielse gierpont was de tsaar niet waardig, vond Van Lynden. De Arnhemse pont werd met een tapijt bekleed, met een tent overspannen en rijkelijk versierd. Toen Alexander dit zag, sprak hij: "Menschen, ik ben immers maar een mensch gelijk gij! Gij doet mij te veel eer aan." Vervolgens koos hij ervoor de Rijn over te steken met de gewone Wielse gierpont, zittend in zijn koets in verband met de regen. Aan de overkant werd de tsaar door Van Lynden verwelkomd in Gelderland met een toespraak waarin hij Alexander "den bevrediger en den hersteller van Europa" noemde.

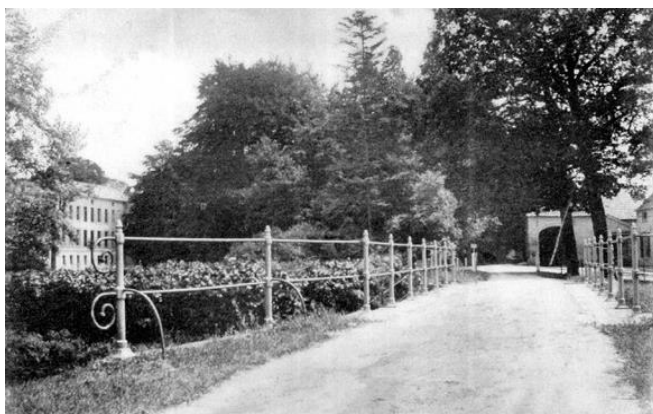
Het veer bij Eck en Wiel

Daarop reisde de tsaar, op zijn verzoek zonder geleide, oostwaarts over de Rijndijk. De commissaris van het kwartier Tiel had de burgemeesters geïnstrueerd ervoor te zorgen dat de route versierd was, dat de klokken luidden en er vlaggen van openbare gebouwen en kerktorens hingen. De dijken waren in die tijd de voornaamste oost-westverbindingen in de

Betuwe. De bevolking was opgedragen de Rijndijk vrij te houden van paarden en rijtuigen, zodat het gezelschap een vlotte passage had. Leden van de landstorm zagen hierop toe langs de route. Gouverneur Van Lynden verordende al op 28 juni 1814 in de Arnhemsche Courant dat de Waaldijk van Lent tot Dodewaard op 1 juli niet door rijtuigen gebruikt mocht worden in verband met de doorkomst van “Zyne Rus-Keizerlyke Majesteit”. Het zou echter nog tot 5 juli duren voor de tsaar over de Waaldijk reed.

Van de Rijndijk naar de Waaldijk reisde het gezelschap over de zogenaamde Zandweg, die van het Lexkesveer via Lakemond, Hemmen en Zetten naar de Waal bij Andelst liep. Deze volgde de huidige Hemmensestraat en delen van de Wageningsestraat. De Zandweg werd door het stadsbestuur van Nijmegen beheerd en onderhouden, omdat de noord-zuidverbinding via het Lexkesveer voor Nijmegen van groot belang was, onder andere voor de postkoets uit Wageningen. Het onderhoud aan deze route, uitgezonderd de wegen in de heerlijkheid Hemmen, werd door het Nijmeegse stadsbestuur voor het laatst voor de tsarendoorkomst aanbesteed in 1810.

In Hemmen

De tolbrug in Hemmen

In de loop van dinsdag 5 juli 1814 bereikte de tsaar Hemmen via de tolbrug over de Linge. We mogen aannemen dat het gezelschap vrijgesteld was van tolbetaling. Bij het Huis Hemmen, aan de Zandweg gelegen, werd halt gehouden. Sinds 1757 stond hier niet langer een kasteel maar het Huis Hemmen, een statig en in barokke stijl opgetrokken

landhuis. De tsaar werd conform de instructies van de gouverneur ontvangen. Hiertoe waren enkele dagen eerder de “aantekeningen betreffende het in acht te nemen cerimonieel bij het bezoek van den keizer van Rusland” ontvangen van het provinciaal bestuur, het protocol dat aan alle Gelderse gemeentes was verstrekt.

Huis Hemmen

In Hemmen werd de tsaar opgewacht door een muziekkorps en de landstorm van Wageningen onder leiding van commandant mr. H.B. van Dalen, notaris te Wageningen. Zodra bekend werd dat de tsaar via de Betuwe naar het oosten reisde en de noordoever van de Rijn oversloeg, staken landstormers uit Wageningen de Rijn over om hun held in

levenden lijve te zien. Hetzelfde zou zich later in Lent voordoen. Van Dalen hield een toespraak in het Frans, die de tsaar “met genoeg” aanhoorde terwijl hij de hoffelijkheid had “de kap van het rijdtuig te doen vallen”. De tsaar genoot tijdens zijn rondrit door Nederland niet veel nachtrust. Hij reisde van feest naar feest en sliep vaak in zijn calèche, een open koets met een inklapbare leren kap.

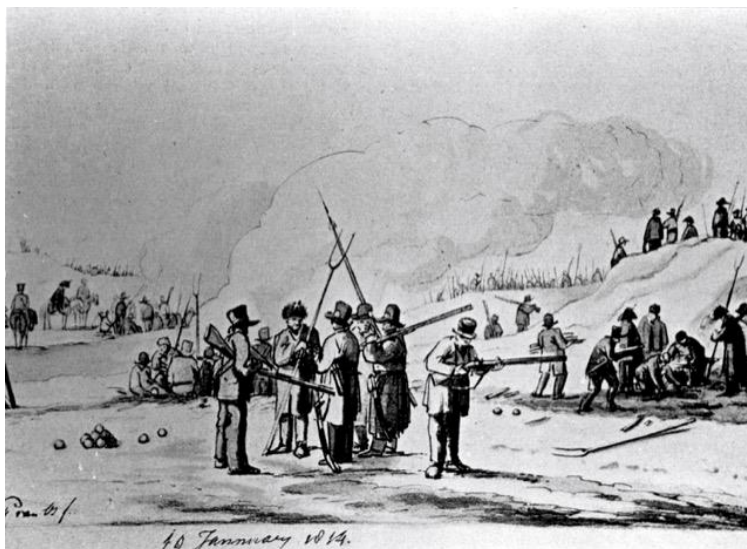
Te *Hemmen* vond de Vorst den landstorm van *Wageningen*, vergezeld van een corps muzikanten. De commandant Mr. H. B. VAN DALEN zich genegen betoonende, om den Monarch te begroeten, zoo had dezelve de heuschheid de kap van het rijdtuig te doen vallen, en hoorde deszelfs aanspraak met genoegen.

Tekstfragment uit het boek Alexander, keizer van Rusland in Holland en te Zaandam in 1814 door J. Scheltema

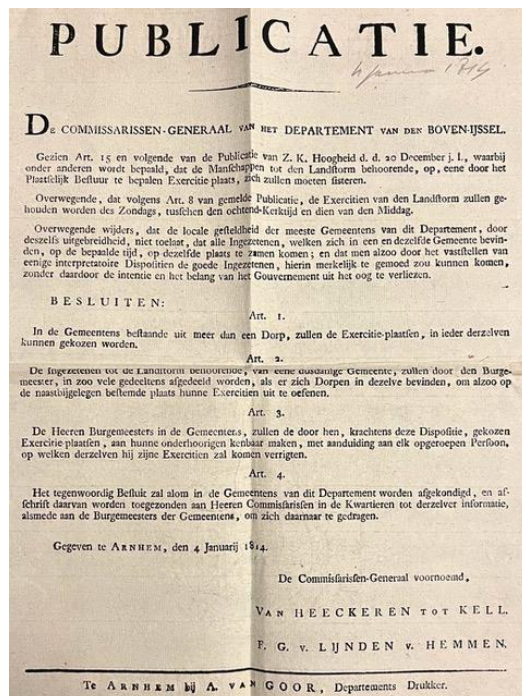

Een calèche uit de napoleontische tijd, in het Nederlands ook wel kales genoemd

Of mr. Frans Godert baron van Lynden, de vijftiende heer van Hemmen (1761-1845), bij deze ontvangst aanwezig was, wordt uit de bronnen niet duidelijk. Sinds januari 1814 was hij commissaris-generaal van het departement van de Boven-IJssel. Tijdens de Franse bezetting werden de Nederlandse provincies vervangen door kleinere departementen. Na de Franse capitulatie werden de oude provincienamen en -grenzen hersteld. Daarmee was de Hemmense Van Lynden dus een gedeeltelijke voorganger van de hierboven genoemde Van Lynden, de latere gouverneur van Gelderland. Als commissaris-generaal was de heer van Hemmen onder andere verantwoordelijk voor de instructie van de landstorm. De landstorm was een leger van bewapende Nederlandse burgers, opgericht tijdens de napoleontische oorlogen om de strijd tegen de Fransen te steunen. Ook rond de Belgische opstand en de beide wereldoorlogen zou de landstorm een rol spelen. Daarna ging hij verder als het Korps Nationale Reserve.

De landstorm in januari 1814 (tekening van P.G. van Os)

Willem I had de Nederlandse bevolking opdracht gegeven het land te versieren met “de ondubbeltinnigste blijken [...] der gevoelens van dankbaarheid en eerbied”. Dat vond ook in dit deel van de Betuwe navolging. Langs huizen met guirlandes en groene vlaggen, de kleur van de uniformen van het Russische leger en de landstorm, reisde de tsaar verder over de Zandweg. In Andelst werd het Posthuis (nu de Posthoorn) gepasseerd, de halte van de postkoets tussen Wageningen en Nijmegen. Of het gezelschap hier stopte, voor rust of voor verse paarden, wordt niet vermeld.

Instructie van F.G. baron van Lynden van Hemmen aan de landstorm van het departement van de Boven-IJssel, januari 1814

Over de Waaldijk, door de landstorm vrijgehouden van ander verkeer, ging de tsaar in zijn open rijtuig “zonder eenig gevolg” naar Lent, waar “eene groote menigte uit de ommestreden te zamengevloeid” was. De landstorm en “een aanzienlijk corps te paard uit de voornaamste jongelingen” uit Arnhem meldden zich om een erewacht voor de vorst te vormen. In het rijk gedecoreerde Nijmegen werd Alexander onder veel gejuich opgewacht door bevolking en stadsbestuur. Het Poortwachtershuys was gereedgemaakt voor zijn overnachting; in 1811 was Alexanders opponent Napoleon hier nog te gast geweest. De tsaar wenste echter niet te overnachten. Hij bedankte voor alle voorbereidingen en feestelijkheden en ging, tot grote teleurstelling van de Nijmegenaren, weer snel verder. Met verse paarden voor zijn rijtuig reisde hij via Kleef naar Slot Haag bij Geldern, waar zijn lievelingszus Catharina Paulowna, groothertogin van Oldenburg (1788-1819), verbleef.

Bronnen

- J. van den Brandhof: Het adellijk huis Hemmen en haar bewoners. In: C. de Bont, K. van Ingen en R. Hartman (red.), *De Betuwe op slot; over kastelen en adellijke huizen*. Opheusden, Tabula Batavorum, 2003. Terugblik 4, blz. 115-124.
- S. van Doornmalen: Russische keizer in Maurik, 1814. *Nieuwsbrief Historische Kring Kesteren en Omstreken* 16 (1998), 3: 34.
- J. Scheltema: Alexander, keizer van Rusland in Holland en te Zaandam in 1814. Amsterdam, Gartman, 1814.
- M. Stuart: *Jaarboeken van het Koninkrijk der Nederlanden*. Amsterdam, Maaskamp, 1818.
- www.collectienederland.nl
- www.delpher.nl
- www.geldersarchief.nl
- www.regionaalarchiefnijmegen.nl
- commons.wikimedia.org

Tachtig jaar bevrijding

Daan Viergever

In de avond van 4 mei 1945 meldde Radio Herrijzend Nederland, een zender in het al bevrijde zuiden des lands, dat Duitse troepen in Nederland, Noordwest-Duitsland, Denemarken, de Friese Eilanden en Helgoland zich hadden overgegeven aan de geallieerden. De overgave zou ingaan op 5 mei om 8.00 uur. Wij waren geëvacueerd in Tilburg en hoorden daar dit heugelijke bericht.

© Studio swaneveld Heteren

Sindsdien vieren wij 5 mei als Bevrijdingsdag. De avond tevoren gedenken wij allen, burgers en militairen, die het leven lieten in die verschrikkelijke oorlog: landelijk in Amsterdam en ieder in zijn eigen woonplaats en met eigen accenten. Het is begrijpelijk dat in Amsterdam de Jodenvervolging veel aandacht krijgt en in Nijmegen het heftige bombardement van 22 februari 1944. In Heteren worden de doden herdacht op een begraafplaats bij een rij graven van omgekomen vliegtuigbemanningen, veelal gesneuveld tijdens Operatie Market. Ik zal enkele persoonlijke herinneringen daaraan beschrijven.

Daan Viergever tijdens de dodenherdenking op 4 mei 2024 in Heteren (foto: Studio Swaneveld, Heteren)

Brandende vliegtuigen

Na de bijna vlekkeloos verlopen luchtlandingen op zondag 17 september werden in de erop volgende dagen bevoorradingsvluchten aan alle kanten uit de lucht geschoten. Een aantal kwam brandend neer nabij Heteren, onder andere in de Polderstraat in de richting van 't Slop bij Zetten. Als kind van negen jaar zag ik met mijn moeder vanuit ons huis in Zetten die brandende vliegtuigen dreigend rondcirkelen en neerstorten in vuur en rook. In het *Oorlogsgedenkboek van de Betuwe*, dat kort na de oorlog verscheen, beschrijft meester Van de Baan, hoofd der school in Heteren en lid van de luchtbescherming, deze gebeurtenis als volgt: "In een weiland komt een ander brandend vliegtuig neer. De luchtbescherming gaat direct op pad. Goed werk verrichtten zij. De gewonden worden voorlopig verbonden en dan vervoerd. Maarr ... 'Wat is Dat?' Daar komt een tweede brandend vliegtuig op hen af. Schrik, angst, geloop, gedraai ... Waarheen??? Telkens zwenkt het dreigende gevaarte. Doodsangsten staan mensen uit, springen in sloten, vallen plat op de grond, weer anderen blijven als aan de grond genageld staan. Een verzengende hitte ... en het gevaar is voorbij. Het vliegtuig ploft neer vlak bij het eerste. Politie van Van de Ree is zwaargewond aan handen en hoofd. Weken later zijn die brandwonden pas geheeld." Zelf herinner ik mij dat Van de Ree enkele weken later in Zetten geëvacueerd was en met een geheel in verband ingepakt hoofd rondliep. Er zaten twee gaten in het verband waardoorheen hij kon zien, voor een kind een griezelig gezicht.

Wie had ooit gedacht dat dit allemaal in ons dorp zou gebeuren? De eerste oorlogsjaren was het hier immers redelijk rustig geweest. “Hier tussen de rivieren zal ons niet veel gebeuren”, dacht men, maar het liep anders. Betuwenaren moesten later evacueren naar Noord-Brabant en ook naar België. De Betuwe zou zes maanden frontgebied zijn, het langst van heel Nederland. Veel geallieerde militairen zouden hier het leven laten voor onze vrijheid. Meerdere monumenten langs de Rijndijk herinneren daaraan.

Evacuatie

Op 23 september 1944 kwamen de eerste Engelse bevrijders Heteren binnen. Nog diezelfde dag moesten de inwoners van Heteren en ook van Randwijk evacueren naar veiliger plaatsen. Ik herinner mij dat die avond drommen mensen te voet, sommigen met kruiwagens en kinderwagens, naar Zetten kwamen of verder trokken naar Andelst en Herveld. Op enig moment maakten zich twee mensen los uit die groep voorbijgangers en kwamen naar ons huis toe. Het waren Geert Bulte en zijn vrouw uit Heteren, bekenden van mijn moeder. Zij hebben die nacht op een zogeheten kermisbed bij ons op de vloer in de voorkamer geslapen. Alle bedden waren namelijk al bezet, want sinds de zomer van 1942 hadden we al evacués uit Zeeland in huis. De volgende dag hebben zij verderop onderdak gevonden. Later dat jaar moest iedereen evacueren.

Wie had ooit gedacht dat gevechten langs de Rijndijk nabij Heteren onderwerp zouden zijn in een wereldwijd bekeken televisieserie genaamd *Band of Brothers* over de ervaringen van een compagnie Amerikaanse parachutisten. In de maanden oktober en november 1944 lieten vele Amerikanen en Engelsen het leven aan het front langs de dijk. Zij worden herdacht: jaarlijks in oktober bij de aan hen gewijde monumenten, maar ook op 4 mei. Ook denken we dan aan burgers die omkwamen door granaatvuur en niet te vergeten aan hen die na thuiskomst in het voorjaar van 1945 het leven lieten door landmijnen en ander oorlogstuig, wat ook bij ons toen meerdere slachtoffers maakte. Onze dorpen waren een chaos van geheel of half verwoeste huizen, nergens meer een ruit heel. En niet te vergeten de vele kadavers van omgekomen vee, die eerste geruimd moesten worden.

Toen – in 1945 – gaf het lied *Eens zal de Betuwe in bloei weer staan* ons moed. En inderdaad, de Betuwe verrees en bloeit weer als voorheen. Maar we leven heden weer in een tijd van oorlogsdreiging. Laten we hopen dat de geschiedenis die we op 4 en 5 mei herdachten, zich niet meer zal herhalen.

Bron

Volk in nood; oorlogsgedenkboek van de Betuwe en de boorden langs Rijn en Waal. Amsterdam, Klein Tiessink en De Joode, [1946].

Elise van Calcar en Hemmen

Annette Faber

Elise van Calcar? Nooit van gehoord. Moet ik die kennen? Het is een opmerking die veel gemaakt werd toen ik aan een biografie over deze vrouw werkte. En eerlijk gezegd kende ik haar voordat ik aan mijn proefschrift begon, ook niet. Ze bleek een veelzijdig iemand te zijn die zich op vele gebieden manifesteerde. Ik was verbaasd dat Hemmen – voor mij zo dichtbij en zo mooi – belangrijk was geweest in haar ontwikkeling. Minder verbaasd was ik toen bleek dat ook in Hemmen niemand van haar had gehoord. In dit artikel schets ik de band die Elise van Calcar had met dominee Ottho Heldring in Hemmen en waarom het dorp – eigenlijk toevallig – belangrijk voor haar werd.

Wie was Elise van Calcar?

In het kort gezegd: een Nederlandse schrijfster, pedagoge, feministe en spiritualiste die leefde van 1822 tot 1904. Haar geschiedenis dekt dus bijna de hele negentiende eeuw. Ze werd geboren op 19 november 1822 in Amsterdam, op de naamdag van de heilige Elisabeth, de naamgeefster van de Sint-Elisabethsvloed, en vandaar haar eerste voornaam. In het bevolkingsregister werd ze ingeschreven als Eliza Carolina Ferdinanda Fleischacker. Haar vader en moeder waren op dat moment nog niet getrouwd, maar toen ze dat ruim vijf jaar later wel deden en beiden verklaarden “het kind bij elkander te hebben verwekt en hetzelfde bij dezen te echten”, veranderde haar achternaam in Schiotling. Van Calcar was de achternaam van haar echtgenoot, met wie ze 1853 trouwde. Elise van Calcar zou de rest van haar leven haar ‘merknaam’ worden. Ook haar echtgenoot bleek – ruim voor hun huwelijk – een band met Hemmen te hebben.

Elise was een slim kind en volgde de enige opleiding die voor meisjes in die tijd beschikbaar was, die voor onderwijzeres. Omdat lange dagen lesgeven in volle en benauwde klaslokalen te vermoeiend voor haar bleek, werd ze gouvernante. Die baan liet haar genoeg vrije tijd om te gaan schrijven, eerst korte stukjes in tijdschriften, maar daarna ook een groot aantal boeken van allerlei slag. Ze had er succes mee en in 1848 besloot ze haar baan in het onderwijs op te zeggen en zich geheel aan het schrijven te wijden. Ondertussen bouwde ze een enorm netwerk op, mede door toedoen van dominees die haar werk waardeerden en daarover in tijdschriften publiceerden. En ze verkende de protestantse kerkelijke wereld in Amsterdam en daarbuiten.

Elise was gedoopt in de lutherse kerk van haar ouders, maar ze werd geheel vrij gelaten in de keuze voor een kerkgenootschap waarbij zij zich wilde aansluiten. In Amsterdam had ze de mogelijkheid vele smaken te proberen: ze proefde de vrijzinnigheid van de remonstrantse kerk en de rechtzinnigheid van de aanhangers van het Reveil. De lezingen van de beroemde Isaac da Costa in die kring maakten veel indruk op haar. Na een uitstapje naar de Christelijke Afgescheiden Gemeenten deed ze uiteindelijk belijdenis in de hervormde kerk.

Het was niet alleen het schrijven dat Elise van Calcar landelijk bekendheid bezorgde. Ze ging zich inzetten voor beter onderwijs aan jonge kinderen en ze maakte zich druk over beroepsmogelijkheden voor vrouwen, waardoor ze in de vroege feministische beweging een rol van betekenis ging spelen. Na 1870 werd ze bovendien een fervente propagandist voor het toen opkomend spiritualisme.

Logeren in Hemmen

Elise van Calcar logeerde in de jaren vijftig van de negentiende eeuw regelmatig in Hemmen in de pastorie van ds. Ottho Heldring (1804-1876). Ze had hem, of in ieder geval de verhalen over hem, al leren kennen in de Reveilkringen in Amsterdam, mogelijk tijdens de zondagavondlezingen van Da Costa. Ze ontmoette hem weer in 1851 in Brabant op het

landgoed van de barones Van der Borch van Verwolde in Chaam, waar ze mocht wonen om rustig te kunnen schrijven. Aan haar literaire mentor meldde ze dat Heldring op bezoek was geweest en dat hij zijn best zou doen haar eerste grote roman *Hermine* in *De Gids* (het toen meest gezaghebbende tijdschrift) besproken te krijgen. Waarom Heldring daar op bezoek kwam is niet meer duidelijk; misschien om de barones te ontmoeten, maar mogelijk ook om Herman Karel (of Carel) van Calcar weer eens te spreken. De toekomstige echtgenoot van Elise van Calcar was namelijk in de jaren 1846-1847 in Hemmen huisleraar geweest van de kinderen Heldring en de contacten waren gebleven. Hij was inmiddels huisleraar van de kinderen Ledeboer op het dichtbij gelegen landgoed De Valkenberg. Elise en hij verloofden zich in 1852 en trouwden het jaar daarop. Ook na hun huwelijk werden er brieven gewisseld, waarin Elise onder meer schrijft over haar huishouden en de financiële perikelen van het echtpaar. Haar echtgenoot had een baksteenfabriek in Leur (Brabant) overgenomen, maar dat bleek geen vetpot. Heldring in zijn brieven, maakte in zijn brieven van de gelegenheid gebruik om haar geschreven bijdragen te vragen voor zijn *Magdalena, Evangelisch Jaarboekje* een almanak waarmee hij geld inzamelde voor het Asyl Steenbeek, een tehuis voor 'gevalen vrouwen' dat hij in Hemmen had opgericht. Elise zou verschillende keren een artikeltje voor dit jaarboekje leveren.

Kerk en pastorie van Hemmen omstreeks 1915 (foto: J.H. Sike-meier)

Belangrijk ook was haar bezoek aan Hemmen in 1857; toen ontmoette ze daar Henriette Maria Langelaan en Anna Maria Nieuwveen, directrices van de tehuizen Bethel en van Talitha Kumi. De dames kwamen gezamenlijk tot de slotsom dat het in Nederland aan een tijdschrift voor vrouwen ontbrak dat vanuit een vrij standpunt geschreven was. Daarmee

bedoelden ze – volgens Elise – dat de inhoud wel positief christelijk moest zijn, maar niet zo gekleurd door orthodoxie als het tijdschrift *Christelijke Stemmen* van Heldring. Elise nam de taak op zich zo'n tijdschrift op te richten en legde het plan voor aan haar vriend, de uitgever A.C. Kruseman. Die stemde na veel moeizaam heen-en-weergeschrijf over titel en inhoud toe en in januari 1858 kwam het eerste nummer uit van *Tijd en toekomst, in het licht van geloof en hoop*. Een succes werd het niet en na drie nummers, in april 1858, trok Kruseman de stekker er alweer uit.

Elise van Calcar in 1856 (lithografie van J.A. Ehnlé, collectie Literatuurmuseum, Den Haag)

Fröbelen

Fröbelen is nog steeds een bekend werkwoord; het is ontleend aan de naam van de Duitse pedagoog Friedrich Fröbel (1782-1852), die een nieuwe kijk had op de opvoeding van jonge kinderen. Hij vergeleek ze met planten, die goed verzorgd moeten worden om zich te kunnen ontwikkelen. Dat kon thuis, maar ook in de *Kindergarten*, zijn woord voor een kleuterschool. Kinderen moesten daar niet de hele dag stilzitten, zoals in de ouderwetse bewaarscholen het geval was, maar genieten van beweging en frisse lucht en leren met hun

handen. Door de speelgaven, ballen en blokken met verschillende vormen en kleuren, konden ze hun motoriek ontwikkelen en kregen ze oog voor patronen. Fröbels geschriften zijn moeilijk leesbaar en hij slaagde er zelf niet in zijn theorieën goed aan de wereld duidelijk te maken. Die taak werd uitgevoerd door zijn belangrijkste volgeling, de Duitse barones Bertha von Marenholtz-Bülow (1810-1893). Zij reisde door heel Europa om zijn leer te promoten en in de vroege zomer van 1858 was Nederland aan de beurt. Ze was hier op uitnodiging van prinses Amalia van Saksen-Weimar-Eisenach, een schoonzuster van koning Willem III. Haar rondreis en haar lezingen voor geïnteresseerden en geleerde genootschappen door het land zijn in de kranten te volgen. En in juli 1858 deed ze ook Hemmen aan; ze logeerde bij Heldring.

Friedrich Fröbel

Kennismaking met de barones Von Marenholtz

Elise van Calcar was helemaal niet van plan om zich in de nieuwe opvoedkundige ideeën te verdiepen. Want hoewel ze onderwijzeres was geweest en de problemen van overvolle bewaarschooltjes echt wel kende, was ze in deze tijd al een bekend schrijfster die redelijke vergoedingen kon vragen voor haar boeken. Die waren ook hard nodig, want de steenbakkerij van haar man leverde nauwelijks meer iets op. Bovendien had ze 'belachelijke geruchten' over de barones gehoord en allerlei tegenstrijdigheden over haar in de kranten gelezen. Ze ging daarom niet in op een uitnodiging van een vriendin om haar in Den Haag te ontmoeten, maar vertrok naar Hemmen. Het toeval had echter anders beslist. De beide vrouwen arriveerden op dezelfde dag in de pastorie van Heldring en ze spraken lang en veel met elkaar. Langzamerhand liet Elise zich overtuigen en op 14 juli 1858 schreef ze aan de inmiddels weer vertrokken barones dat ze begeistert was door Fröbels methode en aan niets anders meer kon denken dan aan de manier waarop zij die methode in eigen land bekend kon maken.

Speelgaven (foto: Friedrich Fröbel Museum, Bad Blankenburg)

Het land leren fröbelen

Elise van Calcar liet het niet bij dit enthousiasme. Na een reis naar Parijs, met barones Von Marenholtz en haar nichtje om de methode in de praktijk te zien, begon ze te experimenteren met speelklasjes, eerst gewoon in haar huiskamer. Ze begon erover te publiceren, in tijdschriften en in boeken. Ze vond dat eigenlijk iedere vrouw met de methode bekend moest zijn: ze kon daarmee in haar levensonderhoud voorzien zolang ze nog niet getrouwd was, en de methode in huis gebruiken als ze eenmaal zelf kinderen had. Het fröbelonderwijs bracht Elise, als schrijfster toch al landelijk bekend, nog meer aandacht. Ze hield er lezingen over in het openbaar én tegen betaling, iets wat in die dagen ongehoord was en waarvan wel schande gesproken werd. Ze inspecteerde bewaarscholen in Brabant en Holland voor minister Thorbecke en bracht hem daar een uitgebreid verslag van uit. En ten slotte richtte ze een eigen school op, Het Nederlandsch Opvoedingshuis, waar meisjes naast algemeen onderwijs ook leerden fröbelen en in de praktijk konden oefenen.

Dit project mislukte echter en Elise van Calcar ging opnieuw heel veel publiceren. Ze schreef ook weer romans; daar was ze sinds de kennismaking met Fröbel niet meer aan toegekomen. En langzamerhand raakte ze in de ban van het spiritualisme, een beweging die in de laatste decennia van de negentiende eeuw over de hele wereld verspreid raakte. Spiritualisten geloofden dat ze tijdens seances via een medium in contact konden komen met overledenen. Elise was daarvan ook overtuigd en ook op dit gebied werd ze een landelijke autoriteit. Ze schreef er boeken over, ruziede in het openbaar met andersdenkenden en gaf een eigen tijdschrift over dat onderwerp uit: de 29 jaargangen van *Op de grenzen van twee werelden* schreef ze praktisch in haar eentje vol. Maar ondanks haar aandacht daarvoor bleef het fröbelonderwijs trekken. Ze publiceerde in 1893 nog een biografie over de barones Von Marenholtz en wist met de hulp van vermogende vrienden in 1898 nog een fröbelschool in de Weimarstraat in Den Haag te beginnen.

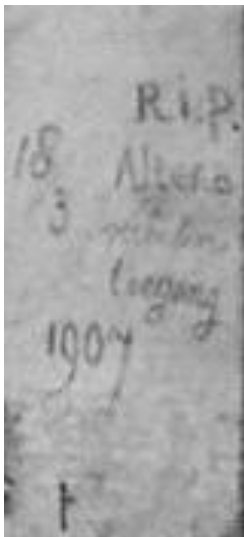
Terug naar Hemmen

Elise van Calcar was er aan het einde van haar lange leven van overtuigd dat ze in de Nederlandse geschiedenis zou voortleven als een van de grondleggers van het spiritualisme in ons land. Dat bleek een misvatting. Na het herdenken van haar honderdste geboortedag in 1922 wordt ze nauwelijks nog genoemd. Haar romans worden niet meer gelezen, in haar feminisme is zij door radicalere vrouwen ingehaald en haar spiritualisme raakte nagenoeg in de vergetelheid. Alleen wetenschappers die de pedagogie en de geschiedenis daarvan bestuderen, kennen haar nog en noemen haar naam regelmatig.

En dat begon allemaal in Hemmen.

Bronnen

Het gaat te ver om in dit artikel bij alles een bronvermelding te geven. Alle bronnen zijn terug te vinden in Annette Faber, *Elise van Calcar (1822-1904); een gedreven en begeesterd leven*. Hilversum, Verloren, 2022.

Gezicht vanaf de Waal op de jamfabriek van Van Woerkom?

John Mulder

Gerrit Mentink uit Elst wees mij in de collectie Gelderland¹ op een mooi olieverfschilderij van Nijmegenaar Jan van Vucht Tijssen (1884-1970) getiteld Gezicht vanaf de Waal op de jamfabriek van Van Woerkom (afb. 1). Het dateert uit circa 1916. Wat we zien is echter niet de jamfabriek van Van Woerkom, maar veerhuis de Altena bij Oosterhout. Van de Altena bestaat ook een foto uit ongeveer dezelfde tijd die ook vanaf de Waal is genomen (afb. 2). De gelijkenis is treffend. Hieronder gaan we in het kort in op de gelijkenis van schilderij en foto, op kunstenaar Jan van Vucht Tijssen en op de onjuiste titel van het schilderij.

Afb. 1 Gezicht op de jamfabriek van Van Woerkom door Jan van Vucht Tijssen²

Afb. 2 Gezicht vanaf de Waal op de Altena (fotograaf Jan van Vucht Tijssen?)

¹ www.collectiegelderland.nl

² Collectie Valkhof Museum, particuliere bruikleen.

Vergelijking schilderij met foto

Afbeelding 1 stelt de Altena voor vanaf de Waal, verscholen achter een rij bomen. Het werk dateert uit circa 1916. Het is een flink olieverfschilderij op doek, 96,5 cm hoog en 140 cm breed, en bevindt zich in het Valkhof Museum. Het is vrijwel onmogelijk dat Jan van Vucht Tijssen dit tafereel vanaf een dobberende boot heeft geschilderd. Omdat Van Vucht Tijssen ook fotograaf was, ligt het meer voor de hand dat hij vanaf een boot een foto heeft genomen van de Altena (afb. 2) en thuis in zijn atelier het schilderij heeft gemaakt, uiteraard gebruik makend van zijn artistieke vrijheid. In het informatiesysteem van het Valkhof Museum is de foto echter niet bekend en hij zou ook gebruik kunnen hebben gemaakt van een bestaande foto. Hoe het ook zij, schilderij en foto lijken erg op elkaar met hier en daar verschillen in compositie.

Jan van Vucht Tijssen (1884-1970)

Afb. 3 Kunstschilder Jan van Vucht Tijssen in zijn atelier (1928, links)³ en met kleinkind (rechts)⁴

Jan van Vucht Tijssen werd in 1884 geboren op een bovenkamer op de hoek van de Korte Molenstraat en de Oude Varkensmarkt (nu Plein 1944) te Nijmegen⁵. Na de middelbare school volgde hij van 1902 tot 1904 een opleiding aan de Rijksakademie van beeldende kunsten in Amsterdam onder leiding van Peter Dupont. Vanaf circa 1905 begon hij zijn werkzame leven als schilder, eerst in Amsterdam en later in Nijmegen. Hij was een veelzijdig kunstenaar: fotograaf, graficus en schilder. Jan van Vucht Tijssen was onder meer lid van Arti et Amicitiae in Amsterdam en In Consten Een in Nijmegen. Hij trouwde in 1907 met Bartje Donkersloot uit Tiel. Zij kregen drie kinderen. Omstreeks 1911 verhuisden ze naar de Johannes Vijghstraat in Nijmegen en later naar de Dorpsstraat in Neerbosch⁶. Jan van Vucht Tijssen was ook amateurhistoricus met vooral belangstelling voor de lokale geschiedenis. Hij was in 1936 medeoprichter van de historische vereniging en het tijdschrift Numaga en werd daarvan secretaris. Hij overleed op 20 november 1970. Veel van zijn werk is ondergebracht bij het Valkhof Museum.

³ Fotocollectie Regionaal Archief Nijmegen, F71269.

⁴ J.M.G.M Brinkhoff: In memoriam Jan van Vucht Tijssen. Numaga 18 (1971), 1: 5-8.

⁵ research.rkd.nl

⁶ Regionaal Archief Nijmegen, bevolkingsregisters van de gemeente Nijmegen 1890-1920.

Het mysterie van de jamfabriek van Van Woerkom aan de Altena

Veerhuis en tapperij de Altena was van 1755 tot 1898 in handen van de familie Van Woerkom. Midden negentiende eeuw kwam voor de Altena een aanlegplaats of loswal voor schepen (afb. 4).

Afb. 4 De Altena met aanlegplaats in 1865⁷

In 1868 werd onderaan de dijk tegenover de Altena een kroetfabriekje (voor appelstroop) gebouwd, opgericht door de firma Jan van Woerkom & Co. De appels waren afkomstig uit Duitsland en kwamen per schip via de Rijn en Waal naar de loswal bij de Altena. Het fabriekje ging in 1876 tegen de grond om plaats te maken voor een grotere⁸.

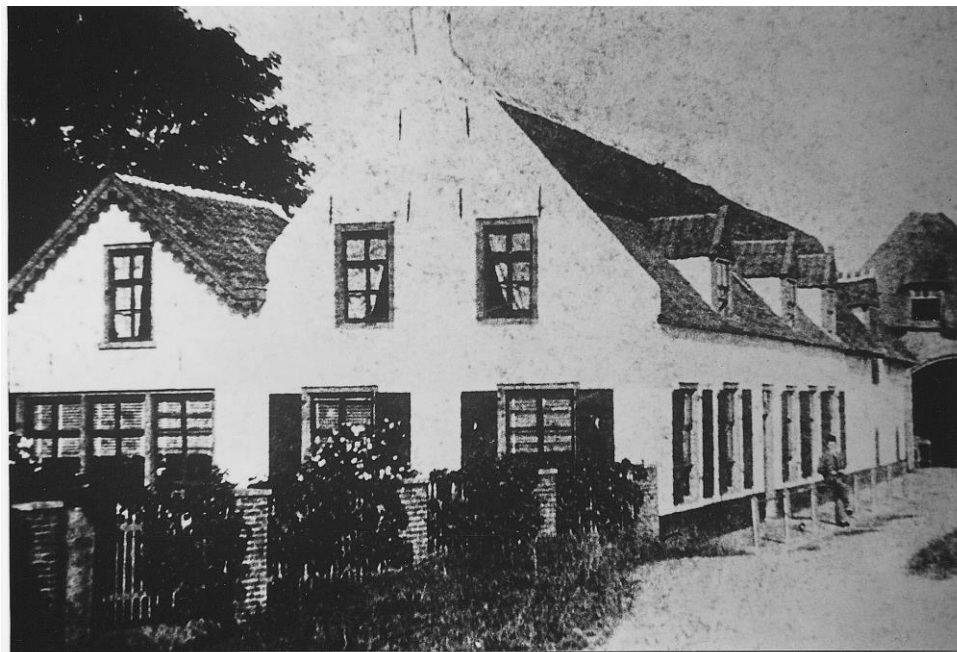
Afb. 5 De tweede kroetfabriek onderaan de dijk schuin tegenover de Altena

In 1897 werd de Altena verkocht aan A.W. Ponsioen. De fabriek verhuisde in 1900 naar het dorp Oosterhout achter boerderij Ceciliahof. Later werd dat de BATO. Het postadres bleef

⁷ Archief HKOSV.

⁸ 1872-1922 50-jarig bestaan der vruchten-conservenfabriek van Jan van Woerkom. Arnhem, Steendrukkerij de Rijn, z.j.

Altena bij Nijmegen om verwarring met Oosterhout Noord-Brabant te voorkomen⁹. Voor veerhuis en tapperij de Altena sloeg in maart 1907 het noodlot toe: het brandde grotendeels af, maar werd kort daarna weer opgebouwd¹⁰. Omstreeks 1908 kwam de Altena in handen van J. Houterman. De aanvoer van fruit per schip uit Duitsland bestemd voor jamfabriek de BATO in het dorp Oosterhout bleef bij de loswal van de Altena. En daarmee is de onjuiste titel van het schilderij van Jan van Vucht Tijssen van de Altena wel verklaard. Nu nog op zoek naar de fotograaf.

Afb. 6 De oude Altena voor de brand van 18 maart 1907 (boven) en daarna (onder); op de pilaar staat RIP 18-3-1907

Met dank aan Danique van Dun, documentalist van het Valkhof Museum voor het aanleveren van een digitale versie van het olieverfschilderij van Jan van Vucht Tijssen met een hoge resolutie. Tevens heeft ze voor mij opgezocht of de foto bekend was in het museum (wat niet zo was).

⁹ T. van Woerkom en H. Dokter: Jan van Woerkom, een baken in de fruitverwerkende industrie. In: H. en D. Rikken (red.): Betuwse vruchtenweelde; geschiedenis van acht conservenfabrieken. Elst, Marithaime, 2012.

¹⁰ Gemeenteverslagen gemeente Valburg (1890-1920).

Boerderij de Steenenkamer in Herveld

Dini Huijbers

Aan de zuidrand van Herveld-Noord staat boerderij de Steenenkamer, een rijksmonument. De straat waaraan hij ligt, de Steenenkamerstraat, is naar deze boerderij genoemd. In dit artikel duiken we in de geschiedenis van de Steenenkamer met hulp van Henk van Dijken, die er eerst als kind heeft gewoond en later met zijn vrouw.

De huidige Steenenkamer (foto: Dini Huijbers)

De stoofperen die er nu nog langs de straat staan, heeft Klaas van Olst ooit laten poten. De hele familie mocht er van eten. Derk Jansen maaide altijd trouw het gras onder de perenbomen

Oorsprong stenen kamers

Een stenen kamer of steenkamer was in de middeleeuwen de benaming voor een representatieve, in baksteen opgetrokken aanbouw van een boerderij. De stenen kamer was een apart bouwdeel dat tegen de voorzijde van de boerderij was aangebouwd en door de landsheer werd gebruikt als (zomer)verblijfplaats en administratief centrum. Ook werd het gebouw wel door de ambachtsheer gebruikt als zetel voor de lokale rechtspraak. Tevens diende een stenen kamer als een veilige opslagplaats voor oogstproducten.

De stenen kamers die in de zestiende en zeventiende eeuw werden gebouwd, hadden meer de vorm van een onderkelderde opkamer. Qua uiterlijk zijn er wel overeenkomsten met de middeleeuwse stenen kamer, maar de bouwwijze wijkt af: waar een stenen kamer een losse, stenen aanbouw betreft tegen een oorspronkelijk houten boerderij, is een boerderij met een opkamer als één geheel ontworpen en gebouwd. Een opkamer heeft een kelderruimte, wat bij stenen kamers in hun oorspronkelijke vorm niet werd toegepast.

Het woord *kamer* is afkomstig van het Latijnse woord *camera* en verwijst naar een gewelfd vertrek of een verwarmde ruimte. Het woord *stenen* verwijst naar het gebruikte bouw materiaal en gaf de belangrijke status van gebouw en eigenaar aan. In de middeleeuwen waren boerderijen immers doorgaans van hout en met een stenen gebouw kon de eigenaar zijn hoge maatschappelijke status laten zien.

De Steenenkamer in Herveld heeft zijn oorsprong in de zestiende of zeventiende eeuw. Het is een historisch monument en een belangrijk onderdeel van de lokale geschiedenis. Het huidige uiterlijk van het huis is echter het resultaat van latere aanpassingen, waaronder een pleisterlaag en een negentiende-eeuws voorkomen. De buitenmuur is 90 cm dik en de

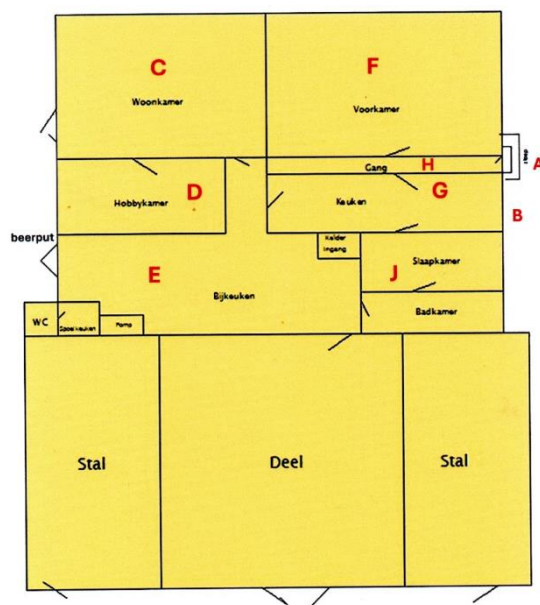
muur van de fundering en de kelder is 120 cm dik. Het huis heeft vensters met luiken en zes ruitschuiframen, en een rieten schilddak. Het bedrijfsgedeelte heeft een rieten wolfsdak.

Indeling van het huis

Om het onderstaande verhaal beter te kunnen begrijpen heeft Henk van Dijken een plattegrond gemaakt. Deze is niet op schaal getekend maar geeft wel aan hoe de ruimten verdeeld waren.

Stalraam in de winter

Plattegrond Steenenkamer (niet op schaal)

Klaas van Olst

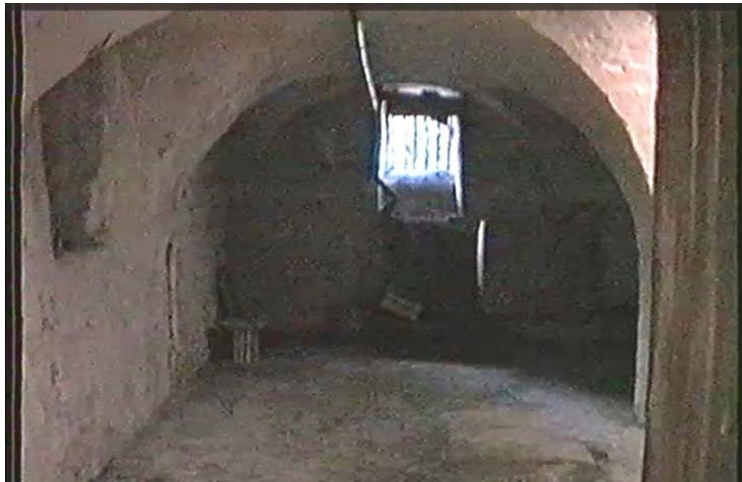
De ouders van Henk van Dijken woonden aanvankelijk op boerderij Pomona in de Stationsstraat in Zetten. Nadat Klaas van Olst de Steenenkamer gekocht had, bood hij deze in 1952 aan de familie Van Dijken te huur aan. Klaas ging daarna zelf op boerderij Pomona in Zetten wonen.

De ouders van Henk van Dijken, Albert en Janna, met hun hond

In de beginperiode woonde in het achterste gedeelte van het huis (C en D) de familie Meeuwsen (Chris en Dia). De ruimte C werd vroeger in tweeën gedeeld door een muur: de ene kant was een keuken, de andere kant was de woonkamer. D was de slaapkamer. Voor de watervoorziening was er in de bijkeuken (E) een pomp. Volgens Henk was het pompwater prima en heel zuiver. Er loopt een watergang onder de Steenenkamer door, die de weg oversteekt en bij de toenmalige burens, de familie Melsen, onder een waterput voor het huis doorloopt. Dat huis en de put zijn inmiddels verdwenen. Toen de familie Van Dijken er een tijdje woonde is er waterleiding aangelegd en heeft de maatschappij twee dagen moeten boren om door de dikke muur te komen. De waterleiding zat in de bijkeuken (E) naast de pomp. Nadat de familie Meeuwsen vertrokken was, werden hun huiskamer en keuken samengetrokken tot één ruimte (C). Dat gedeelte werd de woonkamer.

In het voorhuis waren de kamers drie meter hoog met schuiframen (F, G en H). Aan de voorzijde van het huis was de slaapkamer (J). Dat was vanuit de keuken (G) drie treden naar beneden. Henks moeder noemde het 'de kelder'. De latere hobbykamer (D) was de slaapkamer van oma. In die kamer was een raam bestaande uit twee betonnen raamwerken met glas erin. Het onderraam zat vastgemetseld in de muur en het bovenraam stond los in geleiders op het onderraam en kon dan opengezet worden. Je kunt je voorstellen dat het daar tochtte. Het linker bovenraam is er een keer uitgevallen en viel bij iemand op het hoofd. Hierna is het raam vastgezet.

Kelder met gewelf

Het hele voorhuis van de boerderij was onderkelderd; je kon er recht op in lopen en er zaten gewelven in. In de kelder werden de weckpotten en de aardappelen bewaard. De legende zegt dat er een onderaardse gang was vanaf de kerk in de Schoolstraat naar de Steenenkamer. Er is naar

gezocht, maar de gang is nooit gevonden. En volgens oude verhalen zou de Steenenkamer ooit een klooster zijn geweest, maar ook dat is niet aangetoond.

Als er koren gedorst moest worden, stond er tijdens het werk bij de hooiberg een dorskast, die met een platte riem door een trekker werd aangedreven. Als er gewerkt werd, mocht Henk niet buiten komen; dat was veel te gevaarlijk bij die machines, want Henk had er veel te veel belangstelling voor. Later kwam de combine en werd het koren op het land gedorst, zodat er geen korenschoven meer kwamen. Nadat ook het hooi en het stro weg waren uit de hooiberg, werd de ruimte gebruikt om er machines en landbouwwagens te stallen.

De grote hooiberg dateert uit 1952. Het onderste gedeelte van de hooiberg gebruikte Klaas van Olst voor hooi en stro; bovenin lagen de korenschoven die nog gedorst moesten worden. Op de voorgrond op de foto loopt de toen nog kleine Henk.

De hooiberg met op de voorgrond de kleine Henk

Henk met 'zijn' trekker, het begin van een levenslang trekker tijdperk

Rechter zijgevel van het woonhuis met rechtsachter de hooiberg

Veranderingen

Er was geen riolering, zoals op heel veel plaatsen, maar er zat een beerput (beer is poep). Als de put vol was, werd hij met een emmer aan een stok leeggemaakt, de zogenaamde gieremmer of putemmer. Daar komt het woord *putjesschepper* vandaan. De menselijke mest ging dan in een kleine giertank en die werd in de boomgaard gelegegd. En een heerlijke goudrenetten dat er altijd geoogst werden! Toen Henk van Dijken in 1979 trouwde met

Ineke Berends, zijn ze vertrokken uit de Steenenkamer. Daarna is het huis gerenoveerd en is er ook riolering aangelegd.

*Tekening van het leegmaken
van een beerput*

Puttemmer

De ouders van Henk woonden nog wel op de Steenenkamer. Nadat zij hun vee hadden weggedaan, kwam er een caravanstalling in het achterhuis.

De familie Van Dijken in de tuin

*Staand vanaf links: Ineke, moeder Janna (ook wel Jantje genoemd), tante, vader Albert (Appie).
Zittend vanaf links: Henk, zwager Henri Deijs en zus Ria. De groentetuin was gezamenlijk in gebruik door Henk en Ineke, samen met zijn ouders en zus Ria. De siertuin hielden alleen de ouders bij.*

De moeder van Henk is in 1986 overleden. Daarna is zijn vader op doktersadvies naar de Hoge Hof gegaan. De Steenenkamer kwam toen weer leeg te staan.

Henk keert terug

In 1987 kwam Klaas van Olst, die nog steeds de eigenaar was, aan Henk vragen of hij de Steenenkamer wilde huren en er samen met zijn vrouw Ineke wilde gaan wonen. Daar was natuurlijk wel wat overleg voor nodig, want om van een nieuwbouwhuis naar een oude, ongeriefelijke boerderij te gaan doe je niet zomaar. Omdat er zo'n grote tuin bij zat, die nog door de familie werd gebruikt als groentetuin, ging de kogel door de kerk en Henk en Ineke verhuisden naar de Steenenkamer. Ze hebben er tot 2003 gewoond.

De groentetuin

Er was in het huis natuurlijk wel een keuken, maar daar was geen water. Als er water nodig was om te koken of voor de afwas, moest je vanuit de keuken drie treden af naar de bijkeuken om daar water te gaan halen en dan natuurlijk weer drie treden op naar de keuken. Dan besef je hoeveel water je op een dag gebruikt.

Toen Henk en Ineke er kwamen wonen, lieten ze daarom als eerste een nieuw keukenblok maken en waterleiding aanleggen in de keuken.

Ineke aan de afwas in de oude keuken

Vanaf de bijkeuken (E) moest je via een steil trapje naar de zolder

Toen deze foto is gemaakt was er achter het raampje naast de tuindeuren rechts op de foto een slaapkamer. Henk en Ineke hebben er een hobbykamer van gemaakt (D). Duidelijk is te zien hoe schuin de achterbouw (deelgedeelte) ten opzichte van het woonhuis staat.

Nadat Klaas van Olst in 1998 was overleden, erfde zijn neef Nico Peter, de zoon van Henk van Olst, de Steenenkamer. Hij verkocht in 2000 de grond en een paar jaar later het huis aan een projectontwikkelaar.

Renovatie

De huur van Henk en Ineke werd opgezegd. Zij hebben zich toen bij de woningbouwvereniging ingeschreven voor een huis, maar dat was toen al moeilijk. Zij kregen pas na drie jaar een woning toegewezen.

Waterschade tijdens de renovatie

Terwijl Henk en Ineke er nog woonden, begon de projectontwikkelaar al met de renovatie van de Steenenkamer. Zo gebeurde het dat alle glas uit de kozijnen werd gehaald, maar toen er 's avonds nog geen nieuw glas was geplaatst, zaten Henk en Ineke zo ongeveer in de buitenlucht. Dit gaf uiteraard enige wrijving. Daarna werden met een hogedrukreiniger de muren op een zodanige manier gespoten dat ook binnen alles nat werd. Henk en Ineke sliepen nog in de lager gelegen slaapkamer (J, de kelder) en zijn toen verhuisd naar de hoger gelegen voorkamer tegenover de keuken, rechts van de voordeur (F).

Het weer werd slechter, maar de renovatie ging door. Met regen kwam het water naar binnen, waardoor er bulten water achter het behang zaten. Ook kwam er water op de vloer te staan, waardoor alle meubels op tegels geplaatst moest worden. Op de vloerbedekking stond water.

Kapplan van de restauratie in 2003

Terwijl Henk en Ineke er nog woonden ging het rieten dak eraf, want dat moest vernieuwd worden. Ze konden vanuit hun huis naar buiten kijken.

Schoorsteen en wolfseind

Dakconstructie met stalen balk

Die laatste paar jaar waren dus geen genoeg. In 2003 konden ze naar een ander huis in Zetten vertrekken.

Bronnen

Verhaal en foto's van Henk van Dijken

Informatie over de geschiedenis van de Steenenkamer en enkele foto's van Jacques Zwartkruis

LEBO-herinneringen (vervolg)

Daan Viergever

In nummer 1 en 2 van maart respectievelijk juni 2023 schreven wij over herinneringen aan LEBO en vroegen om verdere informatie. En ja, die kwam! Ons medelid Gerard Bouwmans, jongste zoon van LEBO-fabrikant Leo Bouwmans, gaf ons het in de familie bewaarde archief ter inzage met alles wat nog in hun bezit is aangaande het voormalige bedrijf van hun vader. Foto's van bedrijf, producten en tekeningen alsook licentiecontracten en dergelijke. Te veel om alles in Oud Neis te publiceren maar goed om te weten dat het er nog is. In dit artikel schenken we aandacht aan de voornaamste informatie om de eerder beschreven herinneringen aan te vullen in tekst en beelden.

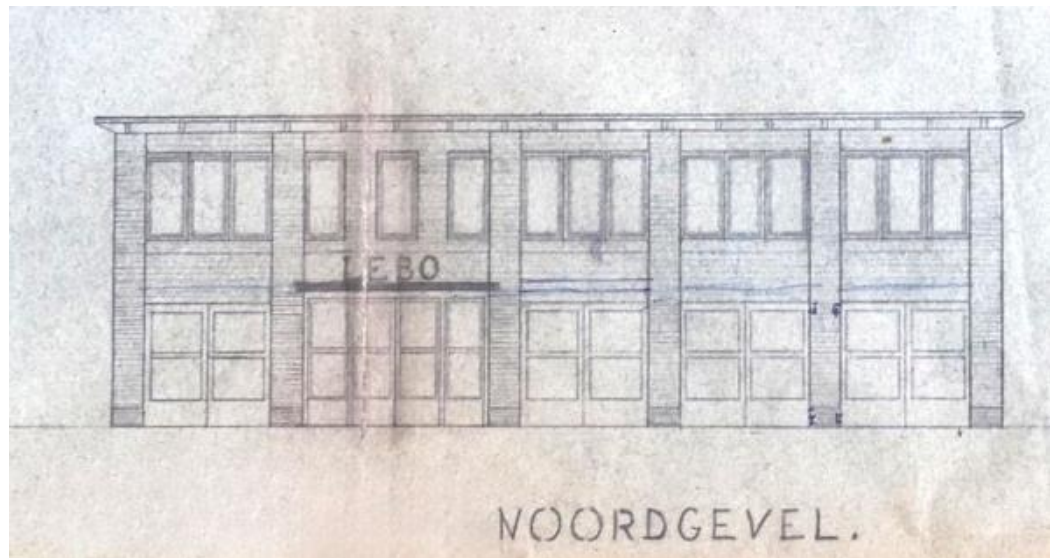
Het bedrijf aan de Erfstraat in Randwijk

Zoals we eerder meldden begon LEBO zijn activiteiten in de smederij aan de Erfstraat in Randwijk. In het dossier vinden we een aantal tekeningen, bouwvergunningen en foto's van uitbreidingen van het bedrijfspand. De volgende illustraties laten een aantal fases van de groei van smederij tot fabriekspand zien. Het pand zoals het eruitzag na de uitbreiding van 1960, is nog grotendeels in Randwijk aanwezig. Nu is het in gebruik als pianobedrijf van Leendert van der Waal.

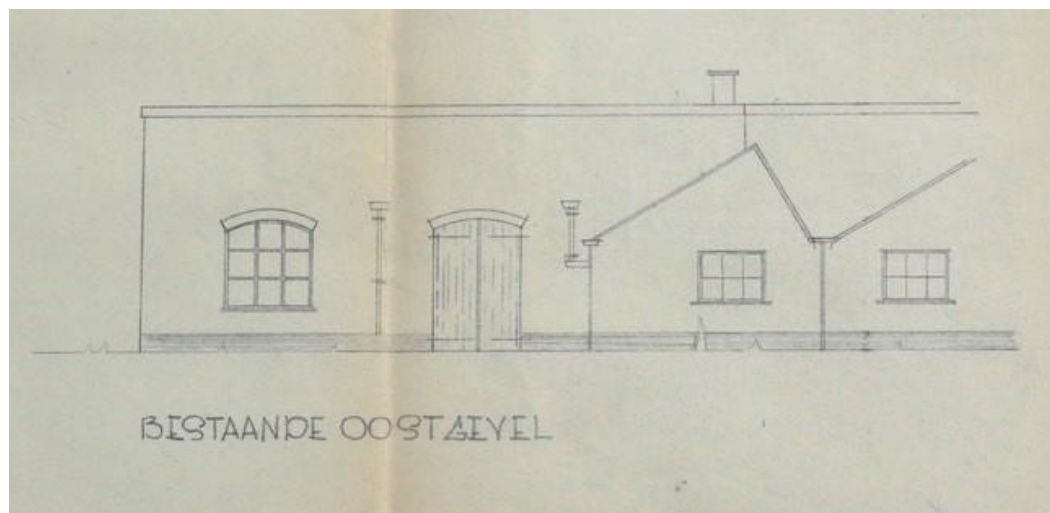

Luchtfoto voor de grotere uitbreidingen

Ook vinden we een aantekening over de huur van ruimte in de garage van de gebroeders Houpst aan de Hoofdstraat in Zetten. Hier werden pompen van het type P20 geassembleerd, veelal voor export naar Frankrijk. Jan en Cor Bouwmans, neven van Leo, waren hier werkzaam. In dit pand was ook een fietsenzaak gevestigd, waar Gerrit de Haas werkte. In 1970 nam Dik Franken deze zaak over en huurde dit deel van het pand voor f 50,- per week. Dit was het begin van de nog altijd bekende zaak in tweewielers, die sinds 1971 gevestigd is aan de Bakkerstraat in Zetten.

Bouwtekening voor de uitbreiding van 1954

Bouwtekening voor de uitbreiding van 1960

In de archieven vinden we ook een aantal afbeeldingen van diverse types nieuwere sproeimachines voor land - en tuinbouw. Van de oudere types lieten we in eerdere publicaties al enkele soorten zien. Tot de nieuwere behoorden onder andere nevelspuiten en breedwerkende sproei-apparatuur voor de akkerbouw.

Nevelspuit

Van een levering van een order van 1000 stuks pompen aan Cuba maakten we al eerder melding. Dat dit een grote gebeurtenis voor het bedrijf was, moge blijken uit de volgende in het archief aanwezige foto's.

Breedwerkende spuit

Productielijn voor de pompen voor Cuba

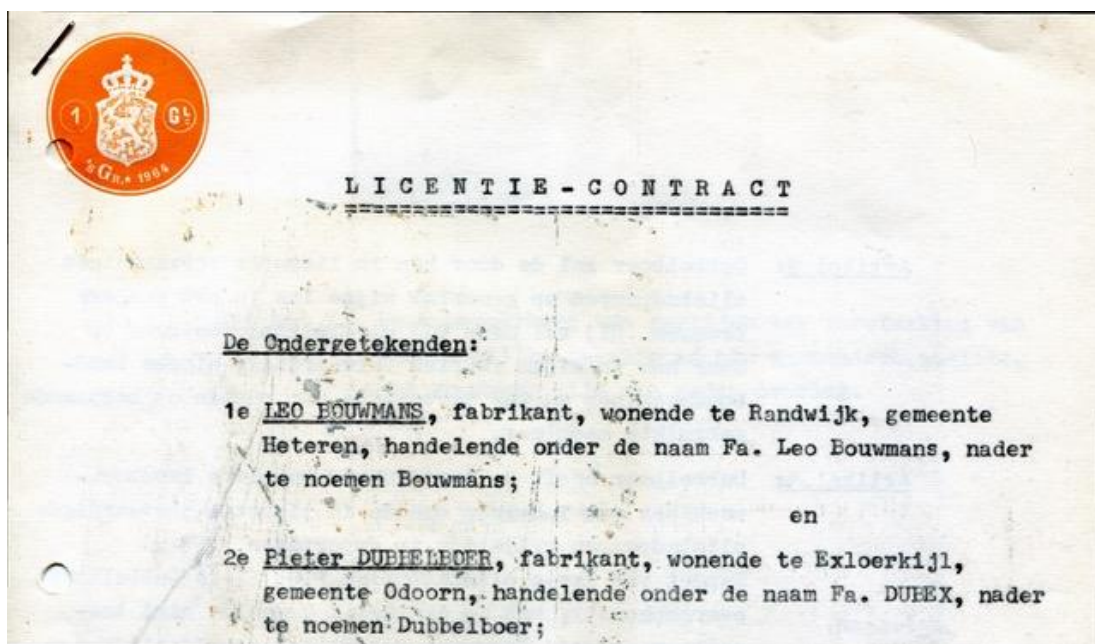
Laden van de vrachtwagen, die de bestelling naar de Rotterdamse haven brengt

De duizendste pomp voor Cuba met enkele medewerkers

Licenties

Een volgend onderdeel dat aandacht vraagt, is dat LEBO licenties verleende aan andere bedrijven voor door LEBO ontworpen pompen. Als voorbeeld tonen we hier een contract met de firma Dubbelboer in Exloërkijl in de gemeente Odoorn, waarin Bouwmans aan het bedrijf DUBEX van de heer Dubbelboer licentie verleent om een door LEBO ontwikkelde oliebadpomp type P22 in zijn bedrijf te produceren. Eerder betrok Dubbelboer deze pompen van LEBO en verkocht die in zijn regio. De eerste bladzijde van dit op 19 februari 1965 getekende contract zien we op de volgende afbeelding.

Het licentiecontract, zoals toen gebruikelijk op gezegeld papier

Ook vinden we in het dossier documentatie over de verhuizing naar het nieuwe bedrijventerrein in Andelst en onderhandelingen met de firma Baay uit Alphen aan den Rijn over samenwerking en de latere overname van LEBO door Baay, waarvan we in een van de eerdere publicaties al melding maakten.

Tot zover deze selectie van vondsten in het LEBO-dossier. Mocht iemand zich meer willen verdiepen in de vele types pompen en andere LEBO-producten, dan biedt Gerard Bouwmans de mogelijkheid om de goed gevulde ordner na afspraak – eventueel via Historische Kring Midden-Betuwe – in te zien.

Met dank aan Gerard Bouwmans.

Van alles van vroeger ...

Dini Huijbers

Op 11 mei was de Nationale Molendag, waar molen De Vink in Herveld extra in de aandacht stond omdat het boek De Vink, pronkstuk van Herveld deze dag werd gepresenteerd. Het lijkt me leuk om daarom deze keer een recept te maken met meel dat in een oude molen wordt gemalen. Het gaat hier over molen De Vrouwbuurtstermolen. De molen staat in Friesland, maar in molens in de buurt is ook meel te koop, alleen kon ik daar geen recepten bij vinden.

De Vrouwbuurtstermolen is een oude korenmolen uit circa 1850, waarvan de kap en de romp met riet zijn gedekt. De molen is prachtig gelegen aan de Ouwe Rij, onderdeel van de bekende elfstedenroute in het noorden van Friesland. Eigenaar is Stichting De Vrouwbuurtstermolen, die tot doel heeft de molen draaiende en in goede staat te houden. Bij gunstige weersomstandigheden wordt de molen iedere zaterdagmiddag in bedrijf gesteld door twee vrijwillige molenaars en is de molen open voor publiek.

Roggeontbijtkoek

Benodigdheden:

250 gram roggemeel

200-250 gram gedroogde abrikozen en dadels (ong. $\frac{3}{4}$ abrikozen)

1 eetlepel kokosolie of boter

1 ei

4 dikke theelepels speculaaskruiden

1 theelepel kaneelpoeder

6 zaden of een theelepel kardemom, gemalen

1 dessertlepel baksoda (zuiveringszout)

noten of pitten voor garnering, ook lekker: gehakte gemengde noten even in een pannetje roosteren met wat boter en honing

eventueel extra: gekookte zoete aardappel, pompoen of een geprakte banaan, scheut citroensap cakevorm

De Vrouwbuurtstermolen

Bereiding:

Oven voorverwarmen op 150 graden.

Abrikozen en dadels in 250 ml water op het vuur ongeveer 10 minuten laten wellen met de kokosolie/boter. Daarna pureren.

Alle ingrediënten mixen. Voeg meer water of een ei toe om een mooie substantie te krijgen.

In een cakevorm doen (met bakpapier).

Garneren met de noten of pitten.

Ongeveer 1 uur bakken op 150 graden.

Op één zijde laten afkoelen.

Smullen maar. Lekker met een lik echte boter!

Bron

www.devrouwbuurtstermolen.nl

Molen De Vink

Sponsoren

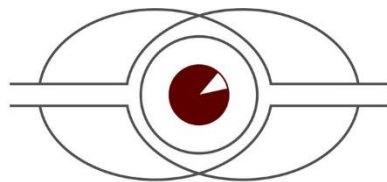
Deze Oud Neis is mede mogelijk gemaakt door:

**Assurantiekantoor
Derksen B.V. te Oosterhout
M.H.A.A. (Ria) Derksen**

**Grafisch bureau A&K
te Andelst**

OVER-BETUWE
optiek & optometrie
Hans Reugebrink

**Mr. James
Food en Drinks
Slijk-Ewijk**

